

MUDRÁK JÓZSEF

egyetemtörténész
Debreceni Egyetem, Általános Orvostudományi Kar
Konferencia Központ és Orvostörténeti Gyűjtőhely
mudrak.jozsef@unideb.hu

ZICHY ERNŐ VEGYÉSZMÉRNÖK SIKERTELEN ALKALMAZÁSA AZ EGYETEMI KÍSÉRLETI FIZIKAI INTÉZETHEZ ÉS AZ ATOMKI-HOZ 1954-BEN

A második világháború utáni évtized az atomkutatás fénykora volt, hiszen a nagyhatalmi versengés területévé vált. Szalay Sándor, a debreceni egyetemi Kísérleti Fizikai Intézet tanszékvezető professzora és egyben a Magyar Tudományos Akadémia Atommagkutató Intézetének vezetője ügyesen használta ki a konjunktúrát, és sok jó szakembert tudott alkalmazni, köztük olyanokat is, akiket az akkori államb hatalom félreállított. Azonban a Zichy Ernő vegyész mérnököt – akit korábban kitelepítéssel is büntettek – arisztokrata származása miatt neki sem sikerült egyik intézetébe sem felvennie.

Kulcsszavak: atomkutatás, Kísérleti Fizikai Intézet, Magyar Tudományos Akadémia Atommagkutató Intézete, Szalay Sándor, gróf Zichy Ernő, kitelepítettek, arisztokrata származás

THE UNSUCCESSFUL RECRUITMENT OF CHEMICAL ENGINEER ERNŐ ZICHY TO THE UNIVERSITY INSTITUTE OF EXPERIMENTAL PHYSICS AND THE INSTITUTE OF NUCLEAR RESEARCH IN 1954. The decade after the Second World War was the heyday of nuclear research, as it became a field of great power rivalry. Sándor Szalay, head of the Institute of Experimental Physics at the University of Debrecen and head of the Institute of Nuclear Research at the Hungarian Academy of Sciences, made good use of the situation and was able to employ many good specialists, including some who had been pushed aside by the state authorities of time. However, Ernő Zichy, a chemical engineer who had previously been punished by deportation, was not able to get a job at any of his institutes because of his aristocratic background.

Keywords: atomic research, Institute of Experimental Physics, Institute of Nuclear Research at the Hungarian Academy of Sciences, Sándor Szalay, Count Ernő Zichy, expulsions, aristocratic origin

Beérkezett: 2022. 02. 15.
Közlésre elfogadva: 2022. 04. 15.
Copyright GERUNDIUM

A második világháború lezárását követő egy évtized az atomkutatás, valamint az urán- és bauxittermelés fénykora volt, hiszen a magfizika a nagyhatalmi versengés területévé vált. Ezt a konjunktúrát tudta okosan felhasználni Szalay Sándor fizikus is, aki 1940-től a debreceni Tisza István-Tudományegyetem Orvostudományi Karán az Orvostudományi Fizikai Intézet vezetője volt nyilvános rendkívüli, majd 1946-tól nyilvános rendes tanári rangban.¹ Az intézet ekkoriban a Magoss György-téri (ma: Bem-tér) Tanítói Árvaház épületében működött.

1950. április 7-i keltezéssel egy minisztériumi rendelet az Orvostudományi Fizikai Intézetet teljes személyzetével, épületestül, minden felszerelésével egyetemben áthelyezte az Orvostudományi Karról a nem sokkal korábban megalakult Természettudományi Karra Kísérleti Fizikai Tanszék néven és Szalay Sándort egyúttal kinevezték a kísérleti fizika nyilvános rendes tanárává.²

Szalay Sándor orvostudományi professzor nemcsak az első éves orvostanhallgatókat, hanem bölcsészkaros szakelőadóként a fizika szakos bölcsészhallgatókat is oktatta, akinek száma folyamatosan nőtt. Már az 1940-es évek második felében az intézetében elektrosztatikus gyorsítót épített és munkatársaival megindította a hazai atomkutatást.

1954-ben a Magyar Tudományos Akadémia fennhatósága alatt létrejött az Atommagkutató Intézet (ATOMKI), helyileg a Kísérleti Fizikai Tanszék (Intézet) épületében, a tanszék szomszédságában (ma már az egész épületegyüttes az ATOMKI). Szalay Sándor „perszonálunióban” vezette mindkét intézményt, a tanszék vezetését 1967-ig, az ATOMKI irányítását 1976-ig látta el.

A konjunktúrát kihasználva és ügyes szervezéssel tanszékét (intézetét³) hatalmas „megatanszékké” fejlesztette fel, nagyobb oktató és műszaki személyzettel rendelkezett, mint a másik két fizikai (elméleti, alkalmazott fizikai) tanszék együttesen.⁴ Ráadásul az ATOMKI személyzete is rendelkezésre állt, a személyeket gyakran cserélgette is az egyetemi és az akadémiai állásokon, ahogy a helyzet kívánta és a státuszok rendelkezésére álltak.

Szalay több, az akkori rendszer által „rendszeridegennek”, „horthystának” bélyegzett, de képzett, munkájához használható embert igyekezett elhelyezni intézeteiben. Ilyen volt pl. Csanády Pál volt nagyváradi törvényszéki bíró, debreceni megyei bíró,

¹ Szalay Sándor tudományos és oktató munkásságáról lásd: FÉNYES Tibor, „Szalay Sándor, a hazai atommagfizikai kutatások elindítója”, *Gerundium – Egyetemtörténeti Közlemények*, 1, 1. sz. (2010): 35–41.

² Az Orvostudományi Karon óriási volt a felháborodás, hiszen a minisztérium egy, az orvostudományi szempontjából alapozó tárgyat oktató intézetet vett el mindenestől, és a semmiből kellett új intézetet létesíteni, amely Tóth Lajos vezetésével 1950 tavaszán–nyarán történt meg. Ilyenre még nem volt példa az egyetem történetében.

³ Az 1950-es évek első felében szovjet mintára a Bölcsészettudományi Karon és Természettudományi Karon is minden tanszékét (a legkisebbet is) intézetnek neveztek.

⁴ A személyzet pontos listáját lásd: MUDRÁK József, „A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem archontológiája (1950–1990). IX. rész. Fizikai Intézet”, *Gerundium – Egyetemtörténeti Közlemények*, 8, 4. sz. (2017): 117–144.

akit 1952–53-ban gyors- és gépíróként alkalmazott. Azonban minden neki sem sikerült, jó példa erre a Zichy Ernő-eset.

Ifjabb zichi és vasonkeői gróf Zichy Ernő 1920. január 26-án született Kolozsvárott mint gróf Zichy Ernő földbirtokos és gróf Teleki Mária idősebb gyermeke.

A Műegyetemen és a pesti egyetem bölcsészkarán is folytatott kémiai tanulmányokat, végül vegyészmérnöki képesítést szerzett. 1949 óta a Találmányi Hivatal műszaki osztályán, majd az abból alakult Műszaki Dokumentációs Központban dolgozott műszaki szakfordítóként. 1950 decemberétől az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda megbízásából a külföldre irányított magyar árulások és prospektusok műszaki szövegeinek idegen nyelvre való átültetését végezte.⁵

1951 júniusában arisztokrata származása miatt kitelepítették a Hajdú-Bihar megyei Zsákára. Miből élt és mit csinált az ezt követő időszakban, nem tudjuk, csak sejtjük a többi kitelepített példáján. Fennmaradt egy 1953. január 12-i keltezésű belügyminisztériumi irat, amelyben egy miniszteri tisztviselő (Pálmai Jenő rendőr főhadnagy) felháborodottan értesítette a Hajdú-Bihar megyei rendőr-főkapitányság vezetőjét, hogy „gróf Zichy Ernő Budapestről kitelepített a Debreceni egyetemen tudományos előadásokat tartott és mint vegyész a megyei tanács támogatásával kutató munkára vették igénybe.”⁶

Semmi nyoma sincs annak, hogy Zichy a debreceni egyetemen bármiféle előadásokat tartott volna, ez bizonyára valami rosszindulatú feljelentésből juthatott a minisztérium tudomására. A következő részben a rendőr főhadnagy dörgedelmesen utasította a rendőr-főkapitányság vezetőjét: „*Felhívom a Vezető Elvtársat, közölje a megyei tanáccsal, hogy Budapestről kitelepítettek csak segédmunkási munkakört vállalhatnak, szellemi munkakörben nem foglalkoztathatók.*”⁷

Egy újabb ugrással következett 1954 februárja, amikor is Szalay Sándor szeretne volna a Kísérleti Fizikai Intézethez mérnökként alkalmazni. Szalay Sándor 1954. február 27-én keltezett, az egyetemi Személyzeti Osztályhoz írott leveléből derül ki, hogy Zichy akkor a Megyei Tanácshoz tartozó Hajdú-Bihar megyei Mechanikai és Műanyagipari Vállalat mérnöke volt.⁸

Nem tudni, hogy az egyetem elutasította-e a kérést, vagy csak egyszerűen tovább tette a kérvényt, hogy inkább akadémiai állásra vegye fel Szalay. Mindenesetre a másik dokumentum, ami erről az ügyről megmaradt, a Magyar Tudományos Akadémia akkori személyzeti osztályvezetőjének 1954. április 22-i dátumú rövid válasza: „*A levélben felterjesztett Zichy Ernő mérnök kinevezésével nem értünk egyet és nem javasoljuk kinevezését.*”⁹

⁵ HANTÓ Zsuzsa, „A ti fajtátokra sosem lesz szükség” – A Zichy család kitelepítése Budapestről, in *Gellért-konferenciák – Előadások a kommunizmus bűneiről* (Budapest: Kommunizmus Búnei Alapítvány, 2014), 96. – Ugyanez az interneten: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=7544ff98-e602-4398-c884-faf401c20378&groupId=252038 Hozzáférés: 2022. 03. 15.

⁶ Közi: HANTÓ, „A ti fajtátokra...”, 97.

⁷ Uo.

⁸ Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem (KLTE) Személyzeti Osztály Irattára 14/2-Z2-1/54. sz.

⁹ MTA 141272/1954. sz. – KLTE Személyzeti Osztály Irattára 14/1-9-20/54. sz.

A forrás

KÍSÉRLETI FIZIKAI INTÉZET
DEBRECEN, BEM-TÉR 18/a.

14/2-Z/2-1/74.

Debrecen, 1954. február 27.

218/1954.

Egyetemi Személyzeti Osztálynak,

H e l y b e n .

Kérem, hogy Zichy Ernő vegyész-mérnököt az intézet státusában üresen lévő 952-s mérnöki állás 3-ik fokozatába szíveskedjék alkalmazni. Nevezett alkalmazása iránti kérelmét és egy példányu önéletrajzát csatoltan megküldöm. Nevezett jelenleg a Megyei Tanácshoz tartozó Hajdu-Bihar-megyei Mechanikai és Műanyagipari Vállalat mérnöke. Kérem, hogy kikérésére az eljárást megindítani szíveskedjék. Nevezettet - bemondása szerint - jelenlegi munkahelyéről kikérés esetén elengedik.

Egyben kérem, hogy Kertész László tudományos segédmunkatársat, aki jelenleg a 935-ös tudományos munkatársi állás terhére, 936/1-s kulcsszámú segédmunkatársnak van besorolva, a 935-ös kulcsszámú állás 5 fokozatában tudományos munkatársnak, Almássy Gyula tudományos munkatársat pedig a 935 kulcsszámú tudományos munkatársi állás 3 fokozatából, a 2 fokozatba átsorolni szíveskedjék, folyó év március hó 1-ével.

[Handwritten signature]
egyetemi tanár
intézeti igazgató.

Melléklet: 2 db.

DEBRECENI TUDOMÁNYEGYETEM	
14/2-Z/2-1/74	
Érk.: 1954. k. 11. hó	11. hó
- 2 - darab melléklet	